

Споменатият тук „Чанпала Оглу“ (Джанбулат заде), известен с необуздания си характер и жестокост, е капуданпаша (адмирал) на султан Мурад IV Гази и по-късно беглербег на Румелия.

Краткият преглед на българските приписки от XVII в. дава основание да се направи заключението, че наред с многобройните исторически и културни факти в тях намират отражение и различните елементи на ислямизаторската политика на турската държавна власт. Този домашен изворов материал може да бъде полезен за проучване на историческите, демографските, политическите и културологичните проблеми на балканските земи, включени в пределите на Османската империя, като подкрепя с автентична информация изследванията на наши и чуждестранни учени и спомага за пълноценното научно интерпретиране на историческите факти.

Юлиана Рот (Мюнхен)

За първообраза на „Хубавата Драгана“ и „Хубавинка Янка“. Принос към историята на преводната възрожденска литература

Едно от произведенията на преводната възрожденска литература, чийто произход досега се е смятал за неизвестен, е новелата „Хубава Драгана като хусарски полковник“, издадена през 1850 г. от шуменския учител Милан Д. Рашич. Тя не е публикувана отделно, а представлява част от сборник със заглавие „Любител на българското просвещение“¹, който освен въпросната новела съдържа откъслечи от античната история, текстове по естествознание, както и поучителни слова за насърчение на българското образование. Тази пъстрота на съдържанието — от разговор на Аспазия, известна гръцка хетера и съпруга на Перикъл, с Ксенофон, до призив към българския народ за създаване на училищен фонд — може днес да учудва, но тя е напълно в стила на възрожденската епоха. Поместените материали са — частично или изцяло — очевидно преводни, което обаче не пречи на издателя Рашич да не го отбележи, и така косвено да се представи за автор на изданието. В наше време подобна некоректност би била осъждама, докато за възрожденските автори, писатели и съставители подобно свободно отношение към проблемите на оригинала и авторското право е било съвсем всекидневно явление. Именно това свободно отношение към ползуваните чуждоезикови източници причинява огромните, понякога непреодолими трудности на литературните историографи, за които издир-

¹ Любител на българското просвещение. От Милана Давида Рашича, Православа. В Земун. При нар. книгопечатня Дан. Медаковича, 1850. Пак там, 7—22: Хубава Драгана като хусарский полковник.

ването на оригиналите на преведените произведения, както и на пътя, по който те са достигнали българската читателска публика, представлява първостепенна научна задача; произходът на литературните източници, техният подбор, начинът на превод, промените и преработките на изходните текстове са важни индикатори за характера на литературните и културните взаимоотношения на българите през Възраждането с другите народи и култури.

Единственият материал в сборника на Рашич, на когото досега е отделено внимание от страна на литературоведите, е гореспомнатата новела — останалите материали все още остават непроучени. Интересът към „Хубава Драгана като хусарски полковник“ се дължи изключително на факта, че тя е послужила на П. Р. Славейков за първообраз на побългарената му новела „Хубавинка Янка“, издадена в Цариград през 1869 г.² Славейковата новела се смята за един от първите романи на новобългарската литература, поради което в рамките на историческото литературознание ѝ е било отделено значително внимание (срв. Минчев, 1912). Ст. Минчев прави доста рано подробен сравнителен анализ на двете новели, като изчерпателността и ерудираността на изложението му правят впечатление и днес (срв. Минчев, 1908 и 1912). Той се спира и на основния мотив, задегнал в съдържанието на новелите на Рашич и Славейков, който не е нищо друго освен широко разпространеният наративен мотив № 882 по регистъра на А. Aarne и St. Thompson, който е добре известен на фолклористите от целия свят — „Облог върху честността на съпругата“ (Минчев, 1908 : 15—17; Aarne/Thompson, 1973 : 299—230). Най-пълно представен е въпросният мотив от Бокачо в „Декамерон“; известен е също в старофренската литература, където служи за основа на няколко рицарски романа, както и в немската средновековна литература, където се предполага, че е бил предаден посредством романски и латински извори. Познат е бил и в Англия, доказателство за което е пиесата на Шекспир „Цимбелин“, изградена изцяло върху същия сюжет (Rath, 1954 : 133—134; Moser-Rath, 1981).

Относно първоизточника на „Хубава Драгана като хусарски полковник“ Ст. Минчев отбелязва под линия:

„Съжالياвам, че не можах да проследя историята на този сюжет в немското народно творчество, дето има много варианти. . . Също няхах на ръка сборника на народната литература на Simrock-a, Die deutschen Volksbücher: 13 Bde, дето се намира може би и този вариант, възпроизведен в литературна форма, който е послужил за оригинал на преведената от немски „Хубава Драгана като хусарски полковник“, от Милана Давида Рашича, Православа.“ (Минчев 1908: 17).

Тук с верен усет е указана посоката, в която трябва да се търси оригиналът на Рашичевия превод. И въпреки че цитираното издание на Simrock³ не съдържа въпросния текст, указанието на Минчев си остава по принцип правилно. В немската народна литература сюжетът за несправедливо обвинената в изневяра съпруга,

² Хубавинка Янка. Любопитна приказчица, справена и издадена от ++ + (П. Р. Славейков). Цариград, Македония, 1869.

³ S i m r o c k, K a r l. Deutsche Volksbücher (2 тома). Berlin, 1839. Същият: Die deutschen Volksbücher (13 тома). Frankfurt/M. 1845—1867.

която, преоблечена като мъж, успява да докаже невинността си, действително е добре познат.

Библиографията на Schenda⁴ привежда три издания на въпросния сюжет⁴, германската библиография⁵ и каталогът на австрийската народна библиотека, дават още три заглавия, един отделен екземпляр ни се удаде да открием в Ерлангенската университетска библиотека⁷; сведения за издания в частни сбирки дават Schmidt (1947:132) и Schenda (1971:1598). Естеството на народните книжки обяснява защо гореизброеният регистър не може да бъде изчерпателен и защо броят на действително отпечатаните народни издания на сюжета за подвизите на преоблечената като мъж жена положително надхвърля броя на библиографски известните екземпляри: евтиният печат, лошата хартия, непретенциозното оформление, както и ниската цена на брошурите са предразполагали читателя към бърза консумация на четивото и на самото печатно произведение, а не към грижливо запазване в домашната библиотека.

За установяване на първоизточника на българския превод текстовете на горецитираните седем немски издания (без намиращите се в частни колекции, които са недостъпни за публиката) бяха сравнени с текста на Рашич. Сравнението се оказва успешно, тъй като то показва пълното съответствие между българския текст и текста на немското издание от 1827 г. Дали Рашич е ползвал именно това издание, екземпляр от което се съхранява в библиотеката на Ерлангенския университет, или друго — днес неизвестно — издание с идентично съдържание, — на този въпрос не може да се отговори със сигурност. Производителите на народни книжки рядко са се придържали към коректното обозначение на изданията си с година и място на издаването, пореден номер на изданието и пр., както е обичайно за изда-

⁴ Schenda, 1971, с. 1598 (№ 773—775):

Die schöne Caroline als Husaren-Oberst. Oder die edeldenkende Kaufmannsfrau. Eine wahrhafte Geschichte aus dem neuesten Zeitalter. Б. м. (Reutlingen), 1832. 16 с. (№ 773).

Die schöne Caroline als Husaren-Oberst oder die edle Kaufmannsfrau. Eine wahre Geschichte aus der Zeit der französischen Kriege. Reutlingen: Enßlin & Laiblin, б. г., 31 с. (№ 774).

Die schöne Karoline oder die edle Kaufmannsfrau als Husaren-Oberst. Wahre Geschichte aus der Zeit der französischen Kriege. Reutlingen: Enßlin & Laiblin (1877). 16 с. (№ 775).

⁵ Schmu ck, Hilmar/Gorzny, Willi: Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1700—1910. München, New York 1977—1986. Пак там: Die schöne Caroline als Husaren-Oberst oder die edeldenkende Kaufmannsfrau. Leipzig: Taubert 1808 (?).

⁶ Österreichische Nationalbibliothek Wien. Katalog der Druckschriften 1501—1929. Пак там:

сигн. 2206-A: Caroline oder: Die seltene Treue. Ein Familiengemälde aus den ersten Jahren des Revolutionskrieges. — In: 3 Aufzügen. Augsburg, 1811—1812, 83 с.

сигн. 223. 967-A: Die schöne Karoline, Tochter eines französischen Sprachmeisters. — In den Jahren Kaiser Napoleon I als Oberst. Znaim: M. F. Lenk, около 1870.

⁷ Universitätsbibliothek Erlangen, сигн. St. B. 7 L 209:

Die schöne Caroline als Husaren-Oberst oder die edeldenkende Kaufmannsfrau. Eine wahrhafte Geschichte aus dem neuesten Zeitalter. Б. м., 1827. 16 с.

нията на високата литература. Търсени издания често са се препечатвали от готовите клишета, като чрез умелото изпускане на титулни данни се е поддържала илюзията за актуалността на съдържанието. Такавна история на случаят за многострадальната, но неустрашима Каролине — немският прототип на българската Драгана — от времето на Наполеоновите войни, успешно бива издаван почти до края на миналия век. Пълното съответствие на немския текст от 1827 г. с Рашичевия превод изгласкава на втори план въпроса, дали за изготвянето на българския текст през 1850 г. е било използвано именно това издание, или някое друго, буквално препечатано — въз основа на явното съвпадение на текстовете можем обосновамо да твърдим, че немското издание на „Die schöne Karoline als Husarenoberst“ от 1827 г. е послужило на М. Рашич за оригинал при превода на „Хубава Драгана като хусарски полковник“, с което въпросът за още една преводна възрожденска творба може да се смята за решен. Най-показателният факт за приемствеността между двете издания е абсолютното съответствие на специфичната постройка на сюжета. За разлика от останалите прегледани издания немският текст от 1827 г. се състои от редуващи се пасажии непряка, разказна реч и пряка реч под формата на театрални диалози. Именно тази характерна структура на разказа е запазена буквално в българския превод и потвърждава без съмнение родството с въпросното немско издание.

Какви са качествата на Рашичевия превод? Езикова та преценка от самото начало на научните занимания с преводната литература е била изключително отрицателна. Ст. Минчев отбелязва лаконично, но унищожително „невъзможния език на новелата“, критикува многобройните сръбски и немски чуждици, неправилния словоред (Минчев, 1908: 17; Минчев, 1912: 17). Днес, след като оригиналът на превода е известен и двата текста могат да бъдат пряко сравнени, към общата оценка на Ст. Минчев могат да бъдат добавени редица конкретни наблюдения, които поставят общата критична оценка на Рашичевия превод на по-широка база.

Преводът на Рашич следва буквално немския текст дори и в случаите, когато преводачът не е бил сигурен в идиоматичния или полудиоматичния смисъл на някои фрази. Така той превежда въпроса на преоблечената героиня към съпруга ѝ „Was trieben sie da?“ („С какво се занимавахте там?“ — превод мой) като „Пак шо ви е тук докарало?“, с което превърща съответния диалог между двамата съпрузи в безсмислица (с. 12 немски текст, с. 17 бълг текст).

Ето и някои други примери за неточен или грешен превод поради недоразбиране на немския оригинал⁸:

„...um ihrem zärtlich geliebten
Gatten keinen Verdruß zuzufügen...“

„...мъж
неин, когото е весма любила
да чуе, пак да се люти и гневи...“

(...за да не натъжи съпруга си,
когото нежно обичаше...)

(с. 8 немски текст, с. 13 български текст).

⁸ Цитатите от текста на българския превод на Милан Рашич са предадени с осъвременен правопис.

„Caroline: Mit was kann ich auf-
warten?

Kaufmann: Mit ihrer liebenswür-
digen Person.“

(Каролине: С какво мога да бъда
полезна?

Търговецът: С Вашата любезна
особа.)

(с. 4 немски текст, с. 8 бълг. текст).

„... deshalb bitte ich sie recht
sehr, mich mit dergleichen
Schmeicheleyen und Lobeserhebun-
gen zu verschonen...“

(...затова много Ви моля да ме
пощадите от такива ласкателст-
ва и похвали...)

(с. 5 немски текст, с. 9 бълг. текст)

В сравнение с немския оригинал, който е на едно средно, но все пак издържано ниво, българският превод се характеризира с твърде опростения си речников състав и синтактичен строеж. Често немските съставни изречения, състоящи се от главно и подчинено изречение, са разбити на отделни главни изречения, в резултат от което се нарушава йерархията между първостепенните и второстепенните действия. Нерядко причинните свързващи думи са изпуснати или променени, вследствие на което възникват заплитания и недоразумения:

„... Ihre reizende Gesichtszüge,
liebreiche und sanfte Blicke,
königlicher Anstand, hoch erha-
bener schön gewölbter Busen
und ihr ungezwungener niedlicher
Gang, machten den Jüngling und
den Greis aufmerksam und bewun-
derungsvoll, denn sie war mit
allen dem, was die Anmuth nur
rührendes hat, reichlich ver-
sehen...“

(...Очарователното ѝ лице, ми-
лият и нежен поглед, благородна
въздържаност, високите красиво
заоблени гърди и непринуденият
лек ход правеха млад и стар
да ѝ обръщат внимание и да ѝ се
възхищават, защото тя бе богато

„Драгана: С що вас смеем да по-
слугувам?

Терг.: С вашето любведостойно
лице.“

„...затова Ви молим да ме пощеди-
те кога ни сам заслужила нехвали-
те и неподигате...“

„... На нейното прелестно лице,
умилен и тих поглед, округли гър-
ди, лек ход и понеже е била обда-
рена с всичките ония, които при-
ятност и драгост в себе си содер-
жава: то тогава не е никакво чу-
до, ако е трябвало на нея да се
удивлява и юноша, и старец...“

надарена с всички ония блага, с които грацията разполага. . .)

(с. 3 немски текст, с. 7 бълг. текст).

Редно е да се отчетат усилията на преводача да приспособи някои термини към българската обстановка, особено такива, за които в средата на миналия век не са съществували обективни съответствия в живота на българите и естествено са липсвали необходимите езикови средства: в случая засегнати са сферата на дома и подредбата, както и военното и съдебното дело. Прави впечатление, че понятия от областта на дома и подредбата са „преведени“ съобразно с българските условия — спалнята (Schlafzimmer) е „одая“, леглото (Bett) е „одър“, масата (Tisch) е „софра“ и пр. Неудачният превод на Schirm в смисъл „сенник, параван“ с „поклон“ е обясним дори и от гледна точка на съвременния български език. Далече по-големите трудности е срещнал преводачът при превода на термините от военното и съдебното дело, където се нареждат пъстро един до друг турцизми, немски заемки и буквални преводи: „капия“ за Schildwache, „штифтсorden“ и „ритмайстер“ съответно за Stiftsorden и Rittmeister, „судейски лица“ за Gerichtspersonen. Изключение пави един изключително интересен опит за „акултуриран“ превод на термин: неизвестният тогава за българския език Courier (куриер) е преведен с двойното „скоротеча, татарин“, което от своя страна съответствува на факта, че по това време турската поща се е пренасяла от конни конвои, състоящи се от татари (срв. Маджаров, 1985: 47).

Направеният бегъл преглед на характерните черти на Рашичевия превод не претендира за изчерпателност: неговата цел се състои само в представянето на най-важните качества на превода след направеното сравнение с немския оригинал с оглед една най-обща оценка на мястото на творбата във възрожденската литература. Преводът на немската народна книга „Хубавата Каролине като хусарски полковник“ е пример за внасянето на чужд културен продукт в българска среда без необходимия усет за езиково и културно приспособяване към новата обстановка. Историята на българската преводна литература през Възраждането познава обаче освен такива „неакултурирани“ преводи също и редица примери за съзнателна и успешна акултурация на чужди литературни произведения (срв. Roth; 1986-Б).

Горната преценка на Рашичевия превод не може да се повлияе от двете повърхностни промени, които преводачът предприема: смяната на името на главната героиня и на подзаглавието на новелата. Немската Каролине се превръща в българската Драгана, без това да измени ни най-малко чуждестранния тенор на сюжета. Подзаглавието в немския оригинал гласи: „Eine wahrhafte Geschichte aus dem neuesten Zeitalter“ („Един истински разказ от най-ново време“), докато Рашич го променя в „Достоверно приключение на най-новите времена, год. 1830“, без да се смущава от очебийното несъответствие с общия исторически фон на действието, което се разиграва по време на Наполеоновите войни и завършва непосредствено след Битката на народите при Лайпциг в 1813 г. Този анахронизъм

може да се обясни само с типичното за народните белетристични жанрове търсене и акцентирание на сензационното и злободневно-актуалното.

От съвсем друго естество е въпросът, по какъв начин немската народна книга е намерила пътя си до България — този въпрос стои в пряка връзка с проблемите на културните връзки и взаимоотношения на българите с други европейски народи. За внасянето на сюжета „Облог върху честността на съпругата“ в неговата средноевропейска разработка в оборота на българската печатна литература — е редно да споменем факта, че устната българска традиция познава собствени варианти на тази тема, които се различават от средноевропейските (срв. Lavrov/Polivka, 1932: № 60, 117; Иванов, 1930: 74—75; Иванов, 1949: 488—489; Мартинов, 1958: 500—502; Roth, K./Roth, J., 1986a; 292—294); и личността на преводача Милан Рашич.

Милан Давид Рашич е роден около 1920 г. в Нови Сад. Имал е педагогическо образование и е владеел немски, френски и английски език. В нашия случай особено важно се явява знанието на немски език, тъй като посредством него Рашич е бил съпричастен на немскоезичната средноевропейска литература и култура. Заедно с други сърби, участници в унгарската революция, той е принуден да напусне родното си място и емигрира в Османската империя, като се установява на учителска работа в Шумен. Заслугата за това се пада на Сава Доброплодни, който в стремежа си да насърчи учебното дело в Шумен привлича на работа там и други славяни емигранти. Рашич е бил убеден привърженик на идеята за духовно и културно обединение на южните славяни и смята популяризирането и развитието на учебното дело и просветата за основен стимул. Съобразно с убежденията си той се занимава освен с преподавателската си работа и с литературно-просветна дейност, превежда и издава книги. По време на престоя си в Шумен Рашич не прекъсва връзките си с родината, откъдето вероятно черпи идеи и подтик за осъществяване на просветителските си намерения на българска почва.

От тези кратки биографични данни за Милан Рашич (Стоялов, 1957: 15—16) става ясно, че при него се касае за типична личност на културен посредник (Kulturvermittler), който чрез живота и дейността си в две културни сфери осъществява преноса на културни елементи. Така можем и с основание да предположим, че при някой от престоите му в тогава австро-унгарската Войводина, която естествено е представлявала част от сферата на разпространение на немскоезични печатни произведения, му е попаднал екземпляр на народната книжка за хубавата Каролина и нейните приключения като хусарски полковник; неизвестни за нас ще останат обаче съображенията, поради които Рашич решава да я преведе за българската публика.

Разпространението на народни книжки с въпросния сюжет в южните части на немскоезичната област по това време се смята за доказано: Elfriede Rath съобщава за наличието на такива книжки в Горна Щирия и съседните на нея области: за известността им тя съди и по факта, че препис на същото съдържание под форма на театрална пиеса е бил намерен между притежателите на селянин от Каринтия — датирането на ръкописа се определя на XIX век. Същевременно се знае от архивни извори, че в тази област в продължение на десетилетия се е поддизавала една лю

бителска театрална труппа, която между другото е изпълнявала пиесата „Каролина като хусарски полковник“, и то с текст, който буквално съвпада с текста на народната книжка (Rath, 1954: 134). Популярността на сюжета личи и от доброто му представяне в устната традиция на въпросната област, за което свидетелствуват записите на фолклористи и етнографи — в случая се касае за познатия феномен на пренасяне на съдържания от печатното литературно творчество в устното (Rath, 1954; 134—135). И според Leopold Schmidt, който се основава на същия фактографски материал, между книжното и театралното съдържание на сюжета съществува очевидна генетична връзка (Schmidt, 1947: 132): нека да приемнем на това място характерните за немския текст от 1827 г. пасажи с театрална реч, които в по-късните издания са заменени с разтегливи и сантиментални пасажи в непряка реч. Днес трудно може да се определи точната посока на предаването; най-вероятно може да се предположи едно многопосочно и многостранно влияние между жанрово различните форми, в резултат на което възникват отделните брънки на предавателната верига — новелата причинява възникването на пиеса, от която възниква новела, която попада в устния оборот, за да се превърне в печатно съдържание и пр.

Привлекателността на сюжета за несправедливо обвинената и отблъсната съпруга, която се преоблича като мъж и се впуска във военни приключения, като накрая успява да възстанови правото си, е неоспорима. Вероятно от това е бил мотивиран и шуменският учител Милан Рашич, когато е решил да я направи достъпна и за българските читатели. Несполучливият превод на оригиналния текст е възпрепятствувал първоначално адекватната реакция на публиката. Истинският триумф на новелата настъпва едва 19 години по-късно, когато П. Р. Славейков, без да променя сюжетната линия, преработва из основи езика на Рашичевия превод и българизира героите и историческите рамки на действието; неговата „любопитна приказчица“ за подвизите на „Хубавинка Янка“ претърпява до 1912 г. дванадесет отделни издания! Успехът на „Хубавинка Янка“ засенчва съвсем недотам сполучливата „Хубава Драгана“ и я изблъсква на заден план в съзнанието на читателите и литературните историци. Но общото между двете героини остава въпреки така различната им съдба, и това е тяхното несъмнено родство с немския им първообраз на „Хубавата Каролине“.

Литература

- Aarne/Thompson, 1973=Aarne, Antti/Thompson, Stith. The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Helsinki 1973 (=FFC 184).
 Иванов, 1930=Иванов, Георги. Орханийският говор. — В: Сборник за народни умотворения, 38 (1930), 74—75.
 Иванов, 1949=Иванов, Георги. Народни песни и приказки от Софийско и Ботевградско. — В: Сборник за народни умотворения, 44 (1949), 488—489.
 Lavrov/Polivka 1932=Lavrov, Petr A./Polivka, Jiři: Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkočových. Prag, 1932. No 60, 117.

- Маджаров, 1985=М а д ж а р о в, М и х а и л. На Божигроб преди 60 години. — В: Книга за българските хаджии. С., 1985, 35—94.
- Мартинов, 1958=М а р т и н о в, А л е к с а н д ъ р. Народнописни материали от Граово. — В: Сборник за народни умотворения, 49 (1958), 500—502.
- Минчев, 1908=М и н ч е в, С т е ф а н. Из историята на българския роман. С., 1908.
- Минчев, 1912=М и н ч е в, С т е ф а н. Из историята на българския роман. Побългаряване на чужди произведения. — В: Сборник за народни умотворения, 26 (1912), 3—88.
- Moser-Rath 1981=M o s e r-R a t h, E l f r i e d e. „Cymbeline“. — В: Enzyklopädie des Märchens, т. 3, Berlin, 1981, 190—197.
- Rath, 1954=R a t h, E l f r i e d e: Volksbuch und Volksmund. Zur Quellenfrage steirischen Erzählgutes. — В: Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark, 45 (Graz 1954), 131—144.
- Roth, 1986a=R o t h, K l a u s/R o t h, J u l i a n a. Märchen zwischen mündlicher Tradition und Trivialliteratur. „Die Wette auf die Treue der Ehefrau“ (AaTh 882) als volkstümlicher Lesestoff in Bulgarien. — В: Einundzwanzig Beiträge zum II. Internationalen Bulgaristikongreß in Sofia 1986. Neuried, 1986, 283—298. (=Bulgarische Sammlung 6).
- Roth, 1986b=Deutsche Populärliteratur in bulgarischer Übersetzung. Zum Problem der Bulgarisierung der Erzählungen Christoph von Schmid. — В: Bulgarian Historical Review, 14 (1986), 37—46.
- Schenda, 1971=S c e n d a, R u d o l f. Tausend deutsche populäre Drucke aus dem neunzehnten Jahrhundert. — В: Archiv für Geschichte des Buchwesens 11 (1971), 1465—1652.
- Schmidt, 1947=S c h m i d t, L e o p o l d. Rez. Romuald Pramberger. Märchen aus Steiermark. — В: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, 50 (1947), 129—132.
- Стоилов, 1957=С т о и л о в, Г. Учители-славяни през 50-те и 60-те години на XX век в Шумен. — В: Славяни, 4 (1957), 15—17.